

“YOĞURT” SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİNE DAİR BİR DENEME

Gökçen DURUKOĞLU¹

Özet

Dünya dillerine Türkçeden geçen “yoğurt” sözcüğü kendisi ile yaşayan “sütü uyutmak” tabirinde kökünü saklamaktadır. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesinde “uyut-” fiili “sütü mayalamak, yoğurt yapmak” anlamında kullanılmaktadır.

Tarihi dönemlerle birlikte bugün sütün mayalanması anlamında kullanılan “uyut-” fiili, bizi “yoğurt” sözcüğünün etimolojik incelemesine yönlendirmiş, bu yazıda yoğurt sözcüğünün kökeni üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yoğurt, Uyutmak, Uzun Ünlü, Kökenbilim.

AN ESSAY ON THE ETYMOLOGY OF THE LEXEME “YOGURT”

Abstract

The etymology of the lexeme yogurt which has been borrowed by world languages from Turkish lies in the phrase “to put milk to sleep”, which lives along with yogurt. In historical and contemporary Turkish dialects the verb “put to sleep” is used with denotations such as “fermenting milk, making yogurt”.

The phrase “put to sleep” which means fermenting milk both in the past and in today’s usage direct us to the etymology of the lexeme yogurt and we have tried to examine the origins of the lexeme yogurt in this paper.

Key Words: Yogurt, Put to Sleep, Long Vowel, Etymology.

Yoğurdu uyutmak, sütü uyutmak, tabirleri Uygur metinlerinde ve 11. yüzyılda yazılan Dîvânu Lugâti’t-Türk’te olduğu gibi bugün de Türk dilinde yaşamaktadır. Uygur metinlerinde karşımıza çıkan “*ugutlamak: mayalamak*” (Caferoğlu, 2015:263); Dîvânu Lugâti’t-Türk’te Kaşgarlı Mahmut’un verdiği “*udıt-*”: (yoğurdu) mayalanmaya bırakmak, (peyniri) olmaya bırakmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015:916) bugünkü kullanım ile örtüşmektedir. *Ol yugrut uditti*. “O yoğurdu mayalanmaya bıraktı.” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015:101). Bugün de “*Süt uyunmuş mu? = Yoğurt olmuş mu?*” gibi tabirler günlük dilde sıklıkla kullandığımız ifadelerdir. Bu tabirler bizi, Türk yemek kültürünün dünya mutfaklarına armağanı, “*yoğurt*” sözcüğünün etimolojik incelemesine sevk etmiştir.

Türk kültürünün, sadece dünya mutfaklarına değil aynı zamanda dünya dillerine de armağanıdır yoğurt. Bu bağlamda yoğurt sözcüğü farklı dillerde şu biçimlerle hayat bulmuştur: “yogurt, çograt (Farsça); cograt (Orduca); sugrat, yögürd (Arapça); yaúrt, yagurt, yugurt (Rusça); yogurd (Ermenice); joghurt (Macarca); iaurt, iogurt (Romence); joghurt (Çekçe); yogurt, yugúrt, yagúrt, ugúrt (Bulgarca); jógurt (Sırpça); íogurt, yoghurt (İtalyanca); yogurt (Makedonca); giaurtí, yargúti (Yunanca); yoghurt, yaourt (İngilizce).” (Karaağaç, 2008:930)

Değişik dillerde karşılaştığımız sözcüğün kökeni üzerine de farklı açıklamalar yapılmıştır. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü’nde Hasan Eren yoğurt ile ilgili şöyle der: “yoğurt: maya katarak koyulaştırılmış süt~Tkm *yoğurt*. Türkmenler *katık* adını da kullanırlar. –Nog yuvırt. –Krg *cúrat*. –Sag çört. –Yak *suorat*. Baştaki y-’nin Yakutçada s-’ye çevrilmesi eski bir

¹ Doktora Öğrencisi Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı, ELAZIĞ, el-mek: gdurukoglu@gmail.com

kuraldır. Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *yuğrut* olarak geçer. Kumancada *yuğurt* biçiminin kullanıldığı anlaşılıyor. Buna karşılık Kıpçakçada *yağurt* (ve *yuğurt*) biçimi göze çarpar. Doerfer'e göre Kıpçakça *yağurt* biçiminin oluşmasında *yağ*'ın baskısı göz ardı edilemez." Bu açıklamayı yaptıktan sonra Eren, yoğurt sözcüğünün *yuğur-* kökünden geldiğini bildirir. (*yuğur-* +-t)

Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü'nde Tuncer Gülensoy, söz konusu sözcük için **yu-ğ-ur-ut*; **yu-g-*: *yoğunlaştırmak* açıklamasını yapmıştır. Gülensoy açıklamasında Anadolu ağızlarında *yoğurt* sözcüğünün yanında *yuğurt* sözcüğünün varlığına da işaret etmiştir. Clauson da An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish'de yoğurt sözcüğünün hem *o* ile hem *u* ile (mix it) yazıldığına işaret etmiştir.

M. Erdal, Eski Türkçede Sözcük Yapımı çalışmasında -Ur- ekli ettirgen eylemler arasında *yogur-* eylemini de saymış, *yogrut* ve *yogun* sözcükleri ile ilişkilendirmiştir. Ayrıca Erdal, *yogrut* / *yorgut* / *yorgurt* "yoğurt" sözcüğünün, *yoğur-* eyleminden türemiş olabileceğini de belirtmiştir. Ancak Talat Tekin, bu türetmeye *yoğurt* ile *yoğur-* eylemi arasında anlam ilişkisi olmadığı gerekçesi ile karşı çıkmış ve sütün yoğrulmadığını ya da yoğurdun sütün yoğrulması ile elde edilmediğini belirtmiştir. İşte bu noktada, yoğurdun yapım aşamasında kullanılan "uyutma" tekniği, yani sütün mayalanması tekniği bizi sözcüğün köküne götürüyor kanaatindeyiz. Çünkü süt, yoğrularak yoğurt yapılmaz, ama *süt*, *uyutularak* yoğurt yapılır.

Ugutlamak sözcüğünün Eski Uygur Türkçesinde "mayalamak" anlamına geldiğini yukarıda belirtmiştik. Bugün Yeni Uygur Türkçesinde de *uyutmak* "mayalamak, ekşitmek" (Necip, 2013:442) anlamındadır. Kırgız Türkçesinde *uyut-*: *ayran uyut-*: *yoğurt ekşitmek* anlamındadır. Söz konusu Türk lehçesinde *uyutku*: *yoğurt mayası* anlamında aynı kökten türemiş bir sözcük de mevcuttur. (Yudahin, 2011:792) Kaşgar ve Yarkend ağızlarında ise *uyutmak*: *pihtılaştırmak*, *kesik duruma getirmek* anlamları ile kullanılmaktadır. (Shaw, 2014:291) Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye'den tespitlere göre Kıpçak Türkçesinde *uyut-*: *sütü uyutmak* anlamındadır. Aynı eserde "sulu yoğurt" anlamında yine *uyu-* fiilinden türetilmiş "uyup" sözcüğü de mevcuttur. (Toparlı, 2007:296) Tarama Sözlüğünde ise 16. yüzyılda Farsçadan Türkçeye sözlük şeklinde hazırlanan, Et-Tuhfet-üs-Seniyye'den alınan "Keyfer (Fa.): Bir nevi tağardır ki kenarı yüksek içinde yoğurt uyudurlar." örneğinden hareketle *uyutmak* sözcüğü "sütü mayalayıp yoğurt haline getirmek, pihtılaştırıp dondurmak" şeklinde anlamlandırılmıştır.

Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temayülleri başlıklı yazısında Louis Bazin, Türk dilinin belli başlı eğilimlerini sıralarken bu eğilimler arasında uzun ünlülerin (vokal) kısalmasını da belirtir. Bu uzun ünlüler kısılırken geride bazı seslik izler de bırakmıştır. Talat Tekin, Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler çalışmasında bu seslik izler arasında söz başında *y-* türemesini de açıklar. "Söz başındaki aslı uzun ünlü *ia vb.* tarzında bir ikiz ünlü geliştirerek bazen kendinden önce bir *y-* doğurur ya da türetir." Aynı çalışmasında Talat Tekin "ü:uyku, üdi:-uyumak" şeklinde bugünkü *uyu-* fiilinin uzun ünlülü kökünü de vermiştir.

Türk Dillerinde Önseste *y-* Türemesi başlıklı makalesinde Talat Tekin, uzun ünlüler ile önseste *y-* türemesi arasındaki bağı ilk kuranın Ligeti olduğunu belirttikten sonra kendisi de bu bağı güçlendiren ve ispatlayan örnekler verir. "Genel Türkçe *ağız* sözcüğünün Halaççası *āğız*, Çuvaşçası ise öndamaksıl /š/ ile *šivar* biçimindedir. Bu Çuvaşça biçim, hiç kuşkusuz, daha eski bir **yağır* biçimine gider ki bu da Uygurca (Br.) *āgiz*, Mişer Tatarcası *āwiz* ve Halaçça *āğız* biçimlerine denk gelir. O halde Eski Çuvaşçada bu sözcükte *y-* öntüremesi olmuştur ve bunun nedeni de /a/ ünlüsünün uzunluğudur." Yine aynı makalesinde Tekin, Çuvaşçadan, Orhun Türkçesinden, Uygurcadan, modern Türk dili ve lehçelerinden bol miktarda önseste *y-* türemesine örnek vermiştir: Orh. *yılpağut*= *alpağut* "yiğit savaşçılar" < **ilpağut* < AT **alpağut*; Orh. *yıd-* "göndermek" ~ *ıd-* < AT **ıd-*; Uyg. *yürüj* ~ *ürüj* "beyaz" < AT **hürüj*. Yine *y-* öntüremesinin modern Türk dili ve lehçelerinden özellikle Sarı Uygurca, Özbekçenin Harezmi-

Kıpçak diyalektleri, Doğu Türkçesi (Yeni Uygurca) diyalektleri, Azeri ve Baraba Tatarcasında devam ettiğini de belirtmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde örneklerine rastlanan söz başında y- türemesinin, *yoğurt* sözcüğünün kökünü oluşturan *û-* “uyu-” fiilinde de uzun ünlü kısalırken yaşandığı kanaatindeyiz. *û-* >*yu-* şeklinde. Bugün Yakutçada *yoğurt* sözcüğü karşılığında kullanılan *suorat*, *bizi* sözcüğün kökü olduğunu düşündüğümüz *û-* fiiline ve söz başında y- türemesine götürmektedir. Bu sözcükte *û>uo* biçiminde ikizleşmiş; söz başında türeyen y-, y->s- denkliği ile s- olmuştur.

Arkasından gelen *gur-* eki ettirgenlik ekidir ki bu ek Orhun Türkçesinden Eski Oğuz Türkçesi metinlerine birçok dönem metninde vardır. Orhun Türkçesinde “*kigür-*:sokmak, *odgur-*:uyandırmak, *tirgür-*:diriltmek, canlandırmak” (Tekin, 2016:91) örneklerinde ettirgenlik eki olarak verilen ek, Kitâbu Evsâfî Mesâcidi’ş- Şerîfe’den alınan şu beyitte de aynı görevdedir: “*Ki beni bunda irgürdi Çalabum / Bilür hoz neydügin andan talebüm*” (Mazıoğlu, 1974:26).

Kutadgu Bilig’in dört kahramanından birisi olan Odğurmuş’ın adında da karşımıza çıkan ek, eserde defalarca kullanılmıştır: “*Mini me bayattın kolu bir turup / Aça birsü könlüm bayat odğurup*” (Arat, 1999:487). Kitâb-ı Dedem Korkud Alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân’da da aynı ek “*Gerek beni öldürün, gerek dirgürün, koyu verün, dedi.*” (Zeyrek, 2014:30) örneğinde olduğu gibi ettirgenlik eki olarak kullanılmıştır.

“Bu ek, sadece *ir-gür-*, *tur-gür-*, *dir-gür-* fiillerinde klişeleşmiş olarak mevcuttur; *irgür-* Divan edebiyatı metinlerinde son zamanlara kadar yaşamıştır.” (Timurtaş, 1994:117) şeklindeki açıklama ile ekini ettirgenlik eki olduğu bir kez daha belirtilmiştir.

Drevne Tyurkski Slovar’da VII. XIII Y.Y. Eski Türk Abidelerin Gramer (Ek ve Analitik Cümle Teşkili) Şekillerinin Kılavuzu bölümünde söz konusu ek şöyle açıklanmıştır: -*gur-* (-*gür-*; -*qur-*, -*kür-*) fiil çatı yapısı ve şu anlamları verir 1) geçişsiz fiilden ettirgen, 2) geçişsiz fiil’den geçişli. : *körgür-* ‘göster- ‘ (kör- ‘bak-’), *toğur-* ‘doğur- ‘ (toğ- ‘doymuş ol-’), *tirgür-* ‘dirilt- ‘ (tir-diri’), *ötgür-* ‘ötkür- ‘ gönder- (öt- ‘içinden geç-’).

Sözcüğümüzdeki son ek *t-* fiilden isim yapma ekidir. Bu ek ile “adların birkaçı yer adı, birkaçı fiilin gösterdiği işin ürünü olan nesne ve yiyecek adları, birkaçı da vasıta görevine dayalı araç-gereç adlarıdır.” (Korkmaz, 2003:107). Bu ek, *yoğurt* sözcüğünde de tıpkı *kurut* “kurutulmuş süt, yoğurt”, *korkut* “un ve yağla yapılan şekersiz bir yemek türü”, *kavut* “kavrulmuş buğday” örneklerinde olduğu gibi yiyecek adı türetmiştir.

Sonuç

Türk kültürünün vazgeçilmez unsurlarından birisi olan *yoğurt*, kendisi ile birlikte yaşayan *sütü uyutmak*, *sütün uyunması* (Artun:2017) gibi tabirlerde kendi kökenini saklamakta ve yaşatmaktadır. Ana Türkçede *û-* şeklindeki uzun ünlülü kök, kısalırken birçok örnekte yaşandığı gibi söz başında y- sesinin türemesine neden olmuştur. *û-> yu-* şeklinde gelişen fiilimize -*gur-*, -*gür-* ettirgenlik eki ve -*t-* fiilden isim yapım eki getirilerek *yu-gur-t* > *yo-ğur-t* şeklinde sözcük türetilmiştir.

Kaynakça:

- ARAT, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARTUN, Ü. (2017). *Süt Uyuyunca*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BAZİN, L. (1998). Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temayülleri. *Tarihî Türk Şiveleri*. (Çev: Efrasiyap Gemalmaz). Ankara: TKAE Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- DREVNE TYURKSKİ SLOVAR. (1969). AN SSSR. Leningrad: İnstitut Yazıkoznaniya.
- ERCİLASUN, A. B., AKKOYUNLU, Z. (2015). *Dîvânu Lugâti't- Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation 1-2*. Wiesbaden.
- EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- GÜLENSOY, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- MAZIOĞLU, H. (1974). *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi 'ş- Şerîfe*. Ankara: TDK Yayınları.
- NECİP, E. N. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Çev. İklil Kurban). Ankara: TDK Yayınları.
- SHAW, R. B. (2014). *Kâşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü*. (Çev. Fikret Yıldırım). Ankara: TDK Yayınları.
- TARAMA SÖZLÜĞÜ. (2009). Ankara: TDK Yayınları.
- TEKİN, T. (1975). *Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- TEKİN, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- TEKİN, T. (2013). *Makaleler I Altayistik*. Ankara: TDK Yayınları.
- TEKİN, T. (2013). *Makaleler II Tarihî Türk Yazı Dilleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- TİMURTAŞ, F. K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TOPARLI, R., VURAL, H., KARAAATLI, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- VASİLİEV, Y. (1995). *Türkçe – Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- YUDAHİN, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü*. (Çev. Abdullan Taymas). Ankara: TDK Yayınları.
- ZEYREK, Y. (2014). *Kitâb-ı Dedem Korkud Alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân*. Ankara: Uyum Ajans.